

USMONIYLAR DAVLAT BOSHQARUV TIZIMI TARIXIDAN

Jabborov Zokirjon

Namangan davlat universiteti, Tarix yoʻnalishi talabasi

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada jahon tarixida oʻziga xos iz qoldirgan, 1299-yilda Usmon Gʻoziy tomonidan asos solingan, va oradan 7 asrdan koʻproq vaqt oʻtib, 1922-yilga kelibgina oʻz poyoniga yetgan, oʻz vaqtida Kichik Osiyo, Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, qisman Kavkaz va Qrimdan iborat boʻlgan ulkan imperiya Usmoniylar (Usmonlilar, Ottomanlar, Porta) imperiyasi boshqaruv tizimi haqida malumot berilgan.

Kalit soʻzlar: Usmon I, beklik, Murod I, sultonlik, Usmoniylar imperiyasi, sulton, Valide Sulton, Buyuk Vazir, Devon, Shayx ul-islom, beylarbey, sanjaq, yanicharlar, “Midhat konstitutsiyasi”.

ABSTRACT

In this article, Asia Minor, which left a unique mark in world history, was founded in 1299 by Osman Ghazi, and after more than 7 centuries, reached its end only by 1922, information about the administrative system of the Ottoman Empire (Ottomans, Ottomans, Porta), a huge empire consisting of Eastern Europe, the Middle East and North Africa, and partly the Caucasus and the Crimea.

Keywords: Osman I, beylik, Murad I, Sultanate, Ottoman Empire, Sultan, Valide Sultan, Grand Vizier, Devon, Sheikh ul-Islam, beylarbey, sanjak, janissaries, "Constitution of Midhat".

1299-yilda Usmon Gʻoziy tomonidan asos solingan Usmoniylar imperiyasi davomiyligi jihatdan rekordchilardan hisoblanadi va oradan 7 asrdan koʻproq vaqt oʻtib, 1922-yilga kelibgina oʻz poyoniga yetgan.

Usmonli turk imperiyasi (Yevropada Ottoman imperiyasi deb atalgan) – Kichik Osiyo, Sharqiy Yevropa, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika, qisman Kavkaz va Qrimdan iborat boʻlgan ulkan imperiya. Bu davlat dastlab Kichik Osiyoning Shimoliy-gʻarbiy qismi Eski shahar va Anatoliya hududida saljuqiylarning Koʻniya sultonligiga tobe kichik bir beklik (beylik) shaklida tashkil topgan. Bu beklikning ilk hukmdori Ertoʻgʻrul boʻlsa ham, uning oʻgʻli – Usmonbey davrida beklik mustaqil davlatga aylanganligi uchun uning nomi bilan Usmonli bekligi deb atalgan. Keyinchalik bu davlat Usmonli turklar imperiyasi nomini olib, oʻrta asrlarda jahonning eng qudratli

davlatlaridan biriga aylangan. Usmon I va uning o'g'li O'rxon bek (bey) unvonini qabul qilgan bo'lsa, O'rxonning o'g'li Murod I davridan boshlab hukmdorlar sulton deb atalgan.

Usmonli imperiyasining davlat tashkiloti – ikki asosiy o'lchovga ega tizim bo'lgan, harbiy ma'muriyat va fuqarolik ma'muriyatidan iborat. Sulton tizimdagi eng yuqori lavozim edi. Oliy ma'muriyatning muhim qismi sulton saroyi edi (XV asrda u 5 minggacha xizmatkor va ma'murga ega edi). Hovli tashqi (sulton) va ichki qismlarga (ayollar turar joyi) bo'lingan. Tashqi qismni amalda saroy vaziri bo'lgan va sulton mulkini tasarruf etuvchi boshqaruvchi (oq amaldorlarning boshlig'i) boshqargan. Ichki qism – sultonga yaqin bo'lgan qora amaldorlarning boshlig'i tomonidan boshqarilgan [1].

Usmonli sultoni, podshoh yoki “podshohlarning podshosi”, imperiyaning yagona regenti bo'lib xizmat qilgan va u har doim ham to'liq nazoratni amalga oshirmagan bo'lsa ham, uning hukumatining mujassamligi deb hisoblangan. Sulton saroyida haram muhim rol o'ynagan. Imperial Haram Usmonli sudining eng muhim vakolatlaridan biri edi. Uni Valide Sulton boshqargan. Ba'zida Valide Sulton davlat siyosatiga aralashgan. Haram ayollari bir muncha vaqt davomida “Ayollar sultonligi” deb nomlangan davrda davlatni samarali nazorat qilganlar.

Sulton oliy hukmdor bo'lsa-da, sultonning siyosiy va ijro etuvchi hokimiyati turli davlat muassasalariga topshirilgan. Davlat siyosatida bir qancha maslahatchilar va vazirlar Devon nomi bilan tanilgan kengash atrofida to'plandilar. Usmoniylar davlati hali ham Beylik bo'lgan yillarda Devon qabila oqsoqollaridan iborat edi. Keyinchalik, uning tarkibiga harbiy ofitserlar va mahalliy elita (diniy va siyosiy maslahatchilar kabi) kiritilgan.

1320-yildan boshlab, sultonning ba'zi majburiyatlarini o'z zimmasiga olishga Buyuk Vazir tayinlangan. Bu lavozim sulolaning boshidanoq ta'sis etilgan. Sulton nomidan ma'muriy, moliyaviy va harbiy ishlarni olib borgan. Buyuk Vazir, go'yo sultonning davlat noibi hisoblangan (uning diniy masalalarga aloqasi yo'q edi). U har doim Sulton huzuriga kirish imkoniga ega edi, uning ixtiyorida davlat muhri bor edi. Buyuk vazir amalda mustaqil davlat vakolatlariga ega edi (qonun chiqaruvchi vakolatlardan tashqari); mahalliy hukmdorlar, lashkarboshilar va qozilar unga itoat qilganlar. Sulton tomonidan tayinlangan Buyuk Vazir sultondan deyarli mustaqil bo'lgan, lavozimidan ozod etish va ishdan bo'shatish va nazorat qilish huquqiga ega bo'lgan. XVI asr oxiridan boshlab sultonlar siyosatdan voz kechganlar va Buyuk Vazir amalda davlat rahbari bo'lgan. Buyuk vazirning idorasi fransuzcha La Sublime Porte (“Brilliant darvoza”) deb atalgan.

Buyuklardan tashqari, oliy martabali kishilar oddiy vazirlar edi (ularning soni yettitadan oshmagan), ularning vazifalari va tayinlanishi sulton tomonidan

belgilangan. XVIII asrga kelib vazirlar (xuddi sadr o‘rinbosarlari hisoblangan) barqaror ixtisoslashgan vakolatlarga ega bo‘ldilar: vazir-kiyashi – sadr kotibi va ichki ishlar bo‘yicha vakolatli, reis-afendi – tashqi ishlarga, chaush-boshi – quyi ma‘muriy-politsiya apparatiga, kapudan – flotga mas‘ul bo‘lgan va hokazo. Buyuk vazir va uning yordamchilari buyuk imperator kengashi – Divanni tashkil qilishgan [2].

Davlat ishlarining ma‘naviy-diniy qismini Shayx ul-islom boshqargan (bu lavozim 1424-yilda tashkil etilgan). Shayx ul-islom – sulton o‘zining ruhiy hokimiyatini ishonib topshirgan eng oliy musulmon ruhoniysidir. U “fatvo” berishga haqli edi, ya‘ni hukumat hujjatining Qur‘on va shariatga muvofiqligi haqida maxsus xulosa. Imperator kengashi Divon-i Humoyun maslahat organi vazifasini bajargan [3]. Shayx ul-islom butun ulamolar tabaqasini (qozilar, ilohiyot va huquqshunoslar – muftiylar, diniy maktablar o‘qituvchilari va boshqalarni ham o‘z ichiga olgan musulmon ruhoniylari) boshqargan. Shayx ul-islom nafaqat ma‘muriy hokimiyatga, balki qonunchilik va adolatga ham ta‘sir ko‘rsatgan, chunki sulton va hukumatning ko‘plab qonunlari va qarorlari fatvo shaklida uning qonuniy tasdiqlanishini olgan. Shayx ul-islom sulton tomonidan tayinlangan.

Usmoniylar tizimida uchta sud tizimi mavjud edi: biri musulmonlar uchun, biri musulmon bo‘lmaganlar uchun, va uchinchi o‘zlarining diniy jamoalari ustidan hukmronlik qilgan tayinlangan yahudiylar va nasroniylarni jalb qilgan holda va “savdo sudi”. Butun tizim yuqoridan ma‘muriy Qonun, ya‘ni qonunlar, islomgacha bo‘lgan davrda ishlab chiqilgan turkiy Yassa va Törega asoslangan tizim orqali tartibga solingan [4].

Usmonli imperiyasi dastlab XIV asr oxirida sulton tayinlagan hokimlar bilan belgilangan hududiy birliklar ma‘nosida viloyatlarga bo‘lingan. [Ma‘muriy bo‘linish](#) eyaletlarga (viloyatlarga), ularga hokimlar – beylerbeylar (1590-yildan – valiyalar) boshchilik qilgan. Beylerbeyning vazir unvoni va posho unvoni bor edi, shuning uchun eyaletlarni ko‘pincha pashalik deb atashgan. Vali Istanbuldan tayinlanib, ulug‘ vazirga bo‘ysundirildi. Har bir viloyatda yangichalar korpusi bor edi, ularning qo‘mondonlariham Istanbuldan tayinlangan.

Kichikroq ma‘muriy birliklar “sanjaqlar” deb atalgan, boshchiligidagi harbiy boshliqlar – sanjaqbeylar. Dastlab ularning soni 50 tagacha bo‘lgan. Murod III davrida imperiya 21 eyalet va 2500 ga yaqin sanjaqdan iborat edi. Sanjaqlar okruglarga (kazalar), okruglar volostlarga (naxiye) bo‘lingan [5].

Abdulhamid II (1876 – 1909) hukmronligi davrida Usmoniylar davlatining ichki va tashqi siyosatida, boshqaruv tizimida katta ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, Abdulhamid II davrida Usmoniylar imperiyasi davlat boshqaruviga ko‘ra, birinchi Usmonli konstitutsiyasi “Kanun-i Esasi” e‘lon qilingan va parlament yig‘ilgan. Ikki palatali parlament tuzilgan. 1876-yil 23-dekabrda qabul qilingan “Midxat

konstitutsiyasi” Turkiyani konstitusion monarxiya deb e’lon qilgan. Lekin Konstitutsiya va parlament uzoqqa bormagan. Keyinchalik, 1908-yil 23-iyulda yangi Konstitutsiya qayta kuchga kirgan. Ikkinchi parlament chaqirilgan. Amalda Usmonlilar davlati respublika boshqaruvi sari qadam tashlagan [6].

Sultonning barcha fuqarolari ikki toifaga bo’lingan: harbiy (askeriy) – professional askarlar, musulmon ruhoniylari, davlat amaldorlari; soliqqa tortiladigan (raya) – barcha dindagi dehqonlar, hunarmandlar, savdogarlar. Birinchi toifa soliqdan ozod qilingan. Ikkinchi toifa – arab-musulmon an’analariga ko’ra, soliq to’laganlar [7].

Usmonli davlatining birinchi harbiy bo’limi XIII asr oxirida Anadolu g’arbiy qismida yashovchi qabilalardan Usmon I tomonidan tashkil qilingan qo’shin edi. Harbiy tizim imperiyaning rivojlanishi bilan murakkab tashkilotga aylangan. Usmonli harbiylari yollash va ushlab turishning murakkab tizimi edi. Usmonli armiyasining asosiy korpusiga Yangiissariy, Sipaxi, Akinji va Mehteran kirgan. Usmonli armiyasi bir paytlar dunyodagi eng ilg’or jangovar kuchlardan biri bo’lib, birinchilardan bo’lib mushaklar va to’plardan foydalangan. Usmonli turklari Konstantinopol qamali paytida kalta, ammo keng zambaraklar bo’lgan falaklardan foydalanishni boshladilar.

Usmonli otliq qo’shinlari tez turkman va arab otlarida kamon va kalta qilichlardan foydalangan holda, og’ir zirhga emas, balki yuqori tezlik va harakatchanlikka bog’liq edi (zodagon poyga otining ajdodlari), va ko’pincha mo’g’ullarnikiga o’xshash taktikalarni qo’llaganlar. Usmonli armiyasi XVII – XVIII asr boshlarida samarali jangovar kuch bo’lib davom etgan [8].

O’sha davrning yana bir e’tiborga molik voqeasi qo’shin tarkibida sultonga yaqin bo’lgan harbiy qismlarga kiritilgan askarlardan yanicharlar korpusining tashkil etilishi bo’ldi. Chet elliklar tomonidan yanicharlar deb atalgan bu askarlar keyinchalik nasroniy oilalardan, xususan, Bolqon yarim orolidagi asirga olingan o’g’il bolalar orasidan jalb etila boshlandi. Devshirme tizimi nomi bilan mashhur bo’lgan bu amaliyot Murod I (1362 – 1389) davrida joriy qilingan. Maqomi bo’yicha sultonlarning qullari bo’lgan yanichalar intizomli muntazam armiya bo’lib, yaxshi tayyorgarlikdan o’tgan va qurollangan piyoda askarlaridan iborat bo’lib, jangovar qobiliyati bo’yicha Lyudovik XIV davrida fransuz armiyasi paydo bo’lgunga qadar Yevropadagi barcha o’xshash qo’shinlardan ustun edi.

Yanicharlar dastlabki yillarda juda qo’rqinchli harbiy qism bo’lgan, ammo G’arbiy Yevropa o’zining harbiy tashkil etish texnologiyasini modernizatsiya qilganidan so’ng, ularni mavqeyi pasayib borgan. Asta-sekinlik bilan Usmonlilarning harbiy qudrati eskirgan, ammo yanicharlar o’zlarining imtiyozlariga tahdid solinayotganini sezganlar va isyon ko’targanlar. Sulton Mahmud II (1808 – 1839) 1826-yilda qo’zg’olonni bostirgan, rahbarlarni qatl qilgan va yirik tashkilotni tarqatib yuborgan [9]. Sulton Mahmud II Yanichar korpusini tugatgan va zamonaviy

Usmonlilar armiyasini tashkil etgan. U ularni Nizom-i Cedid (Yangi tartib) deb nomlagan. Usmonli armiyasi, shuningdek, xorijiy mutaxassislarni yollagan va zobitlarini G'arbiy Yevropa mamlakatlariga o'qishga yuborgan birinchi muassasa bo'lgan [10]. Yanicharlar nasroniylar va boshqa ozchiliklardan yollangan bo'lib, ularning bekor qilinishi Usmonli imperiyasini boshqarish uchun turk elitasining paydo bo'lishiga imkon bergan.

Usmonli dengiz floti Yevropa qit'asida imperiya hududlarini kengaytirishga katta hissa qo'shgan. U 1517-yilda Jazoir va Misrning Usmonli imperiyasiga qo'shilishi bilan Shimoliy Afrikani zabt etishga kirishgan. 1821-yilda Yunoniston va 1830-yilda Jazoirni yo'qotishdan boshlab, Usmonlilarning dengiz kuchlari va imperiyaning uzoq xorijdagi hududlari ustidan nazorat pasayib ketgan. Sulton Abdulaziz (1861 –1876) Angliya va Fransiyadan keyingi eng katta flotni qurib, kuchli Usmonli dengiz flotini tiklashga uringan. Angliyaning Barrou shahridagi kemasozlik zavodi 1886-yilda Usmonli imperiyasi uchun birinchi suvosti kemasini yasagan.

Biroq XVII asr oxiridan boshlab sultonlikning harbiy, siyosiy va iqtisodiy qudrati astasekin zaiflasha boshlagan. Birinchi jahon urushidan so'ng Usmonlilar davlati mustaqilligi xavf ostida qolgan. Mustafó Kamol (keyinchalik "O'taturk" familiyasi berilgan) Turkiyaning Mustaqillik urushida g'alaba qozongan (1919 – 1923). Sultonlik 1922-yil 1-noyabrda tugatilgan va oxirgi sulton Mehmed VI (1918 – 1922) 1922-yil 17-noyabrda mamlakatni tark etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)
2. Xronologik tartibda Usmonli imperiyasi tarixi. Usmonlilar imperiyasi Usmonlilar imperiyasi qachon paydo bo'lgan? / <https://goaravetisyan.ru/uz/istoriya-osmanskoi-imperii-v-hronologicheskoy-poryadke-osmanskaya-imperiya/>
3. Usmonli imperiyasi. Asosiy narsa haqida qisqacha Usmonli imperiyasi qanday tashkil topgan / <https://crazylike.ru/uz/osmanskaya-imperiya-korotko-o-glavnom-kak-obrazovalas.html>
4. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)
5. Usmonli imperiyasi. Asosiy narsa haqida qisqacha Usmonli imperiyasi qanday tashkil topgan / <https://crazylike.ru/uz/osmanskaya-imperiya-korotko-o-glavnom-kak-obrazovalas.html>
6. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)
7. Usmonli imperiyasi. Asosiy narsa haqida qisqacha Usmonli imperiyasi qanday tashkil topgan / <https://crazylike.ru/uz/osmanskaya-imperiya-korotko-o-glavnom-kak-obrazovalas.html>
8. Абдул-Азиз / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Абдул-Азиз](https://ru.wikipedia.org/wiki/Абдул-Азиз)
9. Махмуд II / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Махмуд_II](https://ru.wikipedia.org/wiki/Махмуд_II)
10. Османская империя / [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Османская_империя](https://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя)